

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№2/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті, Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 27.06.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 27.06.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.06.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБЖАМАЛОВА Ж.Е. САҒИДОЛДА Г.	Қазақ және өзбек тілдеріндегі заттық-тұрмыстық лексиканың семантикалық салыстырмалы талдауы	7
АХМЕТОВА Б.З., ТЛЕУЛЕСОВА А.Ш., ЖАЕВА Р.Р.	Производные имена как отражение языкового сознания в высказываниях на территории северного Казахстана	14
АХТАЕВА Н., СҮЛЕЙМЕНОВА Ә., САРЫБАЕВА Б.	Контекстік синоним парадигмасы	22
ӘДІЛОВ М.Е., ЕКИЖИМ., ЖИЕМБАЙ Б.С.	Алакөл атауының этимологиясы: жаңаша көзқарастар мен топонимдік талдау аспектілері	31
БАТЫРБЕКОВА К.А., АЛИМБАЕВ М.Е., МЕДЕТБЕКОВА Н.Н.	Lexico-semantic character of somatic names occurring in the written monument «Baytaratu'l-Vazih»	42
ИСЛАМА., БЕІСЕБАҢҒАА. САРЕКЕНОВА Қ.Қ., ОСЕРОВ Б.М.	Comparative analysis of political and diplomatic discourse М. Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегі және терминология мәселесі	51 60
ПАШАН Д.М., ХАБИЕВА А.А., ЕЛУБАЙ Ә.М.	«Нарғыз» антропонимінің семантикасы, орфографиялық нормасы және қолданылу жиілігі	67
ТӨКЕНҚЫЗЫ Г., ОМАРОВА С.Қ., КАДИРХАН А.К.	Қазіргі телебағдарламалар тілі (қазақ тілі ұлттық корпусының кіші корпустары негізінде)	78

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АНАНЬЕВА С.В., ИБРАЕВА Ж.Б., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Динамические и статические мотивы в повествовательной структуре романа Ильяс Есенберлина «Влюбленные»	91
ЖӨЛЕЛОВА М.С., АРСЛАН М.	Қалқаман Сарин поэзиясындағы ауылға сағыныш: поэзиядағы көркемдік өрнектер («Арқаттағы біздің үй» өлеңінің негізінде)	102
КАЖЫТАЙ Б.К.	Асқар Алтайдың «Туажат» романындағы оксюморондық бейнелеу тәсілі	111
ҚАДЫЛ Т.	Мағаз Разданұлы поэзиясындағы философиялық тереңдік	120

НҰРМАХАНОВА М.Қ., МҰСАЛЫ Л.Ж., СОВЕТОВА З.С.	Белгілі сыншы Қалжан Нұрмахановтың бағалауындағы қазақ-украин әдеби байланыстары	131
СЕРАЛИМОВА С.А., БЕЙСЕНОВА Ж.С	Культурные коды в художественном переводе	140
ТЛЕУБЕКОВА Б.Т., ИБРАЕВА А.Д., ҚИАРЫСТАНОВА Г.Қ.	Көркемдік әдістің әдеби ағымдары мен бағыттары	151

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И
ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

ИСЕНОВА Ф.К., КАУДЫРОВА А.О., ДҮКЕМБАЙ Г.Н.	Роль рефлексии в формировании языковой личности студентов	162
ЖУМАДИЛОВА М.Н. БЕРКЕНОВА Р.А.	Өзге тілді студенттердің жазу дағдысын қалыптастырудың линводидактикалық әдістеме негіздері	173

K.A. BATYRBEKOVA¹

M.E. ALIMBAEV²

N.N. MEDETBEKOVA³

M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan^{1,2,3}
(e-mail: kamshat.batyrbek@mail.ru¹, medeu-7@mail.ru², nnssbbb@mail.ru³)

LEXICO-SEMANTIC CHARACTER OF SOMATIC NAMES OCCURRING IN THE WRITTEN MONUMENT «BAYTARATU'L-VAZIH»

Annotation. This article investigates the lexico-semantic characteristics of somatic terminology in the medieval Turkic manuscript Baytaratu'l-Vazih, a significant monument written in the Mamluk-Kipchak language. As part of the shared linguistic heritage of the Turkic peoples, this text serves as a vital source for reconstructing the historical trajectory of the Turkic language family. The study provides a comprehensive linguistic analysis that enhances our understanding of the phonological, morphological and semantic features of Middle Turkic. For the first time, somatic lexemes attested in Baytaratu'l-Vazih are examined as a focused object of linguistic inquiry.

The article systematizes body-part terminology found in the manuscript and clarifies their specific meanings in the historical context. It also establishes that these somatic terms, with origins traceable to Old Turkic, constitute a lexical stratum that has been preserved in the modern Turkic languages, including Kazakh. The primary aim of the study is to analyze these somatic terms from a linguistic perspective and to identify their continuity from the Old Turkic lexical layer into the lexicon of contemporary Kazakh.

The novelty of the research lies in the first systematic treatment of the somatic lexicon within this particular monument. By exploring the lexico-semantic system of body-part terms such as foot, head, tongue, ear, nose and others, the article delineates the semantic fields and structural relationships inherent in this vocabulary. Special attention is given to the widespread use of these terms in modern Kazakh idiomatic expressions, proverbs and multi-meaning structures, as well as to their word-formation capacities. The study also highlights the functional load of these lexemes in both literal and figurative usage.

The findings contribute to Turkological scholarship by offering a valuable source for the historical study of the Turkic lexicon and by deepening the cultural and cognitive understanding of somatic vocabulary across Turkic linguistic traditions.

Keywords: somatisms, «Baytaratu'l-Vazih», written monument, Old Turkic language, Mamluk-Kypchak language, somatic idioms, linguistic analysis.

Introduction. Somatic terms – words denoting body parts – are among the most ancient and fundamental elements of language. This study provides the first systematic analysis of somatic terminology in the medieval Turkic manuscript Baytaratu'l-Vazih, written in the Mamluk-Cuman language. The research examines these terms both in their historical context and in their continuity in modern Turkic languages, particularly Kazakh.

The Baytaratu'l-Vazih manuscript is a significant cultural and philological artifact. It not only holds linguistic value but also offers insights into medieval Turkic society, especially horse culture, detailing horse anatomy, training and veterinary knowledge. This positions the text as an important resource for both linguistic and ethnographic studies.

The somatic lexemes in this manuscript are rich in meaning and play structural roles in idiomatic expressions, proverbs and polysemous contexts. Their persistence in modern Turkic

languages, particularly Kazakh, demonstrates deep historical continuity and shared cultural identity, highlighting the cognitive and conceptual frameworks of Turkic-speaking peoples.

Methodology and research methods. The study employs synchronic and diachronic approaches to trace the evolution of somatic terms from Old Turkic to modern Kazakh. Comparative analysis draws from authoritative lexicographic sources, including *Divanü Lügati't-Türk* by M. Kashgari, the Old Turkic Dictionary (DTS) and modern Kazakh dictionaries, with additional insights from Turkological and ethnolinguistic literature, particularly on traditional horse culture.

This interdisciplinary approach underscores the linguistic, cultural and historical significance of somatic vocabulary in Baytaratu'l-Vazih. The findings contribute to Turkology by highlighting the semantic expansion and stability of core lexicon, offering evidence of the deep connections between language, cognition and cultural continuity in the Turkic world.

Discussion and observation. This study explores the semantic features of somatic terms in the Baitaratul-Vazih inscription, a medieval Turkic text focused on horse evaluation and training. The text frequently references equine anatomy, especially body parts like the legs, back, tongue, teeth, ears and nose, which are crucial in assessing a horse's physical condition and movement. In Kazakh equestrian tradition, evaluating gaits such as trot, canter and gallop is central to understanding a horse's strength and agility.

Kazakh horse judging, deeply rooted in ancient Turkic culture, combines empirical observation with inherited knowledge. It involves assessing morphology, behavior and locomotion. The Baytaratu'l-Vazih provides insights into historical veterinary practices and disease treatment, while also reflecting broader cultural perspectives on horsemanship.

While the skeletal structure of a horse is significant, its performance relies on the harmonious function of muscles, tendons and internal systems. The lower limbs, particularly the legs and hooves are essential for movement and weight-bearing. Kazakh trainers traditionally assess a horse's quality based on external form and muscular coordination.

Kazakh classification systems employ rich descriptive terminology, especially for the horse's head and eyes, using metaphors like "wolf-eye" or "stag-head." These metaphors reflect an extensive observational tradition and cultural emphasis on certain anatomical traits. B. Kairatuly's Kazakh Horsemanship is a key source that details these practices, covering equine anatomy, movement types and relevant vocabulary.

Turkological studies reveal the continuity between ancient Turkic and modern Kazakh lexicons. The inscription preserves archaic terms still in use today, such as *ayak* ("foot" or "leg"). This word, central to horse assessment, underscores the importance of leg strength and structure. *Ayak* appears in various Turkic languages (e.g., Tatar, Bashkir, Nogai) and derives from Old Turkic *azaq*, as noted in Mahmud al-Kashgari's dictionary.

In modern Kazakh, *ayak* has diverse meanings, ranging from a body part to metaphors for support, conclusion or result and is frequently used in idioms and proverbs. This reflects the term's semantic richness and cultural relevance. The word *ayak* also appears in expressions like *ayak-basy* (foot and head), *ayak-kap* (boot), *ayak-qol* (hands and feet) and *ayak-tabak* (plate), illustrating its linguistic versatility.

Kazakh traditions also include customs tied to body parts, such as *bata ayak* (blessing feet), *küyye ayak* (bride's feet) and *toғız ayak* (nine feet). These customs reflect the cultural significance of body parts in Kazakh life, alongside other practices like *auyz tiyu* (first drink) and *betashar* (wedding introduction).

In the written monument Baytaratu'l-Vazih, one of the body parts mentioned is the nose (burun/бурын). The Kazakh people referred to the horse's nose as *teke burun* (ram's nose), *böken burun* (gazelle's nose) and *bulan burun* (moose's nose). The word "burun" has existed since the Old Turkic period. The initial meaning and first form of the word "burun" can be found in Old Turkic. In the Old Turkic Dictionary (DTS), two meanings are given for the word *burun*:

1. *burun* – correct nose (M.Q I 412); *er burni tamurdi* (M.Q II 85) – blood flowed from the man's nose.

2. *burun* – before, earlier, first; *burun başka bōrikni kejar baş kerāk* – “Before, you need a head on which you can place a hat.” *burun idyum erdi qamuγ edgölüg* – “Before, I had to remove any good fortune” [4, 135].

In M. Kashgari’s Turkish Dictionary, “*burun*” is defined as:

1. *burun* – nose.
2. *burun* – front, snout.
3. *burun* – earlier, ahead [5, 458].

In A. Kuryshjanov’s Turkish-Arabic Dictionary, the word *burun* is defined as meaning both “before, previously, ahead” and “nose” [6, 102].

The word “*murin*” (nose) in various Turkic languages is expressed as follows: in Tatar – *borın*, in Bashkir – *moron*, in Nogai – *burın*, in Kyrgyz – *muryñ* and in Kazakh – *muryñ*. Generally, this word is presented with a sound change between “m” and “b” at the beginning of the word in Old and Medieval Turkic manuscripts and we also observe vowel alternations like “u/o” and “u/ı” in the middle of the word, with no change in meaning.

The term *murin*, which denotes a somatic body part of a human being (the nose), has given rise to a number of somatic phraseological expressions. These expressions encompass a wide array of metaphorical and figurative meanings that often convey particular emotional or physical states. For instance, the expression *murnı qanap jatqan joq* (his nose isn’t bleeding) suggests a state of calm or a lack of distress. Similarly, *murnına iisi kelmeydi* (he doesn’t like the smell) conveys a sense of aversion or dislike, while *murnımdı kesip bereyin* (let me cut off my nose) may imply an extreme act of self-sacrifice or a figurative expression of willingness to undergo hardship.

Other expressions include *murnınan esek qurt tüstı* (he’s caught something like a donkey’s worm), which can describe someone in an unflattering or awkward situation and *murnınan sorası aqty* (he’s sniffing), referring to a person showing signs of a cold or emotional distress. *Murnınan tizdi* (his nose is running) can indicate a person suffering from illness, while *murnınan şaşılıp jür* (he’s walking with a blocked nose) evokes the image of someone struggling with nasal congestion. The phrase *murnınan su ketip jür* (his nose is dripping) similarly reflects a physical condition, as does *murnın jarady* (his nose is broken), which suggests injury.

Expressions such as *murnın kökke köterdi (şüyirdi)* (he raised his nose arrogantly) and (he turned his nose up) metaphorically describe individuals who exhibit arrogance or disdain. Meanwhile, *murnyn tesken taylaqtay* (like a mule with a pierced nose) compares someone to a stubborn or obstinate figure. Additionally, the idiom *murnynyn astın körmeydi* (he doesn’t see what’s under his nose) conveys the idea of a person being oblivious to what is directly in front of them. Other expressions, such as *murnyn bet qıldı* (he hit him – ол оның мұрнын бет қылды) аудармалары сәйкес келмейді, *murnynan müngirledi* (he muttered through his nose), *murny qışydy* (his nose itched) and *murnyn tyrjıttı* (he wrinkled his nose), evoke various emotional and physical states, from discomfort to irritation.

These expressions not only reflect physical conditions but also encapsulate deeper social and cultural meanings, shedding light on how the human body, particularly the nose, serves as a vehicle for expressing a range of human experiences and emotions in Kazakh phraseology.

The word *muryñ* has also led to the formation of the word *muryndyq* (nosepiece). *Muryndyq* has several meanings, including:

1. A wooden spike that is inserted through the cartilage between the two nostrils of a camel or a sheep.
 2. A small, thin wooden piece passed horizontally through the spindle to wind yarn.
 3. A small iron stick used to keep a cart wheel from falling off by placing it across the end of the axle.
 4. Figuratively, it means a leader, chief, or cornerstone.
- There are also many proverbs and sayings related to the word *murin* in Kazakh. For example:
- *Murny kishkentaydın esesi betinde* (The one with a small nose shows it on their face).
 - *Tisñ barğa ısqır, murnıñ barğa pısqır* (Whistle while you have teeth and snort while you have a nose).

- At erindi keledi, er muryndy keledi (A horse comes with its lips and a man with his nose).
- Büyürlmagan asqa murny qanaydi (When the food is not given, the nose bleeds).

One of the frequently encountered somatic terms in the Baytaratu'l-Vazih written monument is “baş” (شاپ), meaning “head.” The origin of the word baş (baş) traces back to the Old Turkic lexical layer. In the Old Turkic Dictionary (DTS), several meanings of the word baş are provided:

1. Head: qamuş ara başım (my head in the reeds) (ThS II), öküz adağı bolýınça buzaýu başı bolsa jeg (It's better to be the head of a calf than the legs of an ox) (MK 41).

2. Figurative meaning – Responsibility: joq jitig qılsar men čıntsu şıla başına bolur (If I make a mistake, it will be my responsibility, literally “on my head”) (MO I).

3. Head of the bed: tünägü orun başınta bir arıy evtä jıdlıy jıparlıy qap urzun (In the head of the bed, where one will spend the night in a clean house, a pillow of spices should be placed) (Suv 442).

4. Neck of a vessel: ivriq başlı qazlaju (neck of a wine pitcher, like a thick neck) (MK 63).

5. Ear of corn, spike, or tuft of plants: qonaq başı şedräki jeg (It's good when the ears of millet are sparse, as the grains in them are larger) (MK 193).

Additionally, baş can be associated with baş qara and baş in its medical and physical meanings, such as a wound or sore. In some contexts, baş refers to attacking or leading, as in the examples: Oğuz qağan başdı (başadı) (Oğuz Khan attacked), Urum qağan qaçdı (Urum Khan fled) [Rach].

In Turkic languages, including the written language of Turkic monuments and Old and Medieval Turkic texts, the word baş often exhibits a sh/s alternation at the end of the word. In languages such as Tatar, Bashkir, Kyrgyz, Uyghur, Kumyk and Turkish, the word appears as baş, whereas in Kazakh, it is bas.

Thus, the term baş (head) has a rich semantic range, from the literal meaning of “head” to figurative meanings such as “responsibility” or “beginning” and its forms are consistent across various Turkic languages.

In Mahmud Kashgari's “Turkic Dictionary” (Түрік сөздігі), the word baş (баш) is given as “head” [13, 211]. In Ä. Qurishjanov's “Research on the Lexicon of the Turkic-Arabic Dictionary”, baş is described with the following meanings:

1. Head or Beginning.
2. Wound, cut;
3. Boil, pimple, abscess, ulcer;
4. Baş uçun – due to the head;
5. Subaşı – commander-in-chief of the army [6, 93].

In the Kazakh language, the word bas (бас) has a wide range of meanings, as it is used in various contexts. According to The Kazakh Dictionary, several meanings are given for the word bas:

1. A body part: the part of the body where the mouth, eyes, ears and brain are located. For example, “He took off his hat from his head.”
2. A person, individual, or soul: “There cannot be two heads without two animals” (Proverb).
3. The head of livestock, hooves: “He quickly increased the number of sheep.”
4. The top or upper part of plants: “The children climbed to the top of the apple tree.”
5. The highest point of a mountain or hill: “He climbed to the top of the hill.”
6. The source of a river or spring: “The head of the Shu River.” [7, 84].

Thus, in both Turkic and Kazakh contexts, baş (бас) refers not only to the physical “head” but also has figurative meanings like “beginning,” “leader,” “top,” and “source,” as well as various uses in everyday life, such as describing tools, places and roles in society.

Somatic phraseologisms are fixed expressions that represent body parts and their functions. These phraseologisms are based on the meaning of body parts and have been formed according to the people's worldview. In the Kazakh language, somatic phraseologisms often reflect various social, psychological, physical and managerial aspects.

In the case of the word *bas* (head), there are numerous somatic phraseological expressions in Kazakh, such as:

- Бас айналды (dizzy head)
- Бас алды (taking the lead)
- Бас-басына тозды (each one got worn out)
- Бас ермеді (head didn't obey)
- Бас болды (became the head)

In addition to these, Kazakh has many proverbs and sayings related to the word *bas* (head), which are mostly connected to human consciousness, responsibility, social status and behavior. Some examples include:

- Бас жарылса, бөрік ішінде (If the head is wounded, it's within the hat)
- Иілген басты қылыш кеспес (A bent head is not cut by a sword)
- Бөрік – басқа көрік (The cap is the ornament for the head)
- Басы ауырған бақсыға барады, даулы кісі жақсыға барады (The person with a headache goes to the healer, the one in conflict goes to the wise)

The word *bas* in Kazakh has a broad semantic development. For example, from the word *bas*, derived words like *баспана* (shelter), *басшы* (leader), *бастық* (headship) and *бастау* (beginning) are formed. Also, compound words like *бас-сирақ* (head and sheep), *бас-көз* (head and eyes), *аузы-басы* (mouth and head), *бас-басына* (each to their own), *баспа-бас* (head-to-head) are used, as well as complex words like *жалғыз басты* (single-headed), *жұмыс басты* (work-oriented) and *шағын басты* (small-headed).

The development of meaning in single-syllable words is vast. These words have been in use since the Old Turkic period, which forms the basis for modern Turkic languages. Old Turkic languages are considered the ancient languages that laid the foundation for today's Turkic languages. "The history of the Turkic language is deep and at the same time, it is one of the oldest and most widespread languages with a rich culture" [14, 83].

In summary, somatic phraseologisms in the Kazakh language illustrate the dual role of body parts in conveying both physical and figurative meanings, as they are deeply intertwined with social, psychological and practical associations. In this context, the Kazakh language demonstrates how words can extend beyond their literal senses to encompass a wide array of metaphorical interpretations, enriching the language and reflecting the breadth of human experience.

One such example of polysemy in the Kazakh language is the word *бас* (head), a polysemous term that can refer to various concepts derived from a single root. In addition to its primary meaning as the head of a person or animal, *бас* can also denote a wide range of other meanings, including the tip of a needle, the source of a spring, the beginning of a meeting, a story, a task, a road, a river or even the tip of an axe or knife. The diversity of meanings associated with *бас* enriches the language, showing how a single word can encompass multiple interpretations in different contexts.

The next somatic term in the Baytaratu'l-Vazih monument is "тіс" (tooth), a term that has persisted since ancient Turkic. In various Turkic languages, including Kazakh, the word retains similar meanings with slight phonetic variations. "Тіс" refers to both the literal tooth and the sharp edge of farming tools, reflecting its importance in both practical and figurative contexts.

Common idiomatic expressions like "тіс жарды" (he spoke up) and "тісін қайрады" (he sharpened his teeth) highlight the metaphorical significance of "тіс" in Kazakh speech.

Proverbs such as "Тісі шыққан балаға, шайнап берген асы болмас" (A child with teeth can't be fed food without chewing) and "Отыз тістен шыққан сөз отыз рулы елге кетер" (A word spoken by thirty teeth reaches thirty tribes) illustrate the cultural importance of body part terms in Kazakh society.

Anatomical terms are central to any language's core vocabulary, as they generate new words and expressions, adding depth to the lexicon. These terms, due to their multiple meanings and role in forming idiomatic expressions, are essential in understanding the cultural and linguistic richness of Kazakh.

Results. This study offers valuable insights into the lexical-semantic structure of somatic terms in the Baytaratu'l-Vazih manuscript. It shows that many body part terms from the monument are still used in modern Kazakh, often with their original meanings, preserving ancient Turkic lexical layers.

The research also highlights that body part terms are used figuratively in phrases, idioms and proverbs, reflecting their cultural and metaphorical significance. A diachronic approach allowed for a comparative analysis of linguistic changes across different periods of Turkic language history, providing a deeper understanding of the evolution of the Kazakh language and its historical context.

Conclusion. Written monuments like Baytaratu'l-Vazih provide a valuable glimpse into the cultural, historical and social contexts of the past. This monument, written in Mamluk-Cuman is a key artifact for studying the linguistic features of the Cuman language during the Mamluk state period. Beyond its linguistic importance, it offers insights into the worldview, customs and values of medieval Turkic peoples.

As a significant historical document, Baytaratu'l-Vazih enables researchers to explore the social, political and cultural life of the ancient Cumans, shedding light on their place in history. It also helps trace the continuity between the ancient Cuman language and modern Kazakh, illustrating how the lexicon of the monument influenced the development of contemporary Kazakh.

The study of somatic terms in Baytaratu'l-Vazih is crucial for understanding the historical evolution of Turkic languages. It highlights the role of body part terms in preserving linguistic heritage and their connection to modern Kazakh. Ultimately, Baytaratu'l-Vazih is an essential resource for Turkic studies, providing scholars with tools to trace the history of language, understand the cognitive worldview of medieval Turkic peoples and explore the ancient lexical layers that shaped modern Kazakh. This research contributes significantly to the advancement of Turkic studies and deepens our understanding of the continuity between ancient and modern Turkic languages.

Literature

1. Айдаров Ғ., Құрышжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: Мектеп, 1971. – 272 б.
2. Сабыр М. Орта түркі тілі лексикасы мен қазақ тілі лексикасының сабақтасығы» (XIV жазба ескерткіштері негізінде). – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 316 б.
3. Сабыр М. Көне қыпшақ тілі мен қазақ тілінің фоно-морфо-семантикалық сабақтастығы. – Алматы: Liber, 2021. – 464 б.
4. Древнетюркский словарь. – Астана: Ғылым, 2016. – 760 с.
5. Махмұт Қашқари. Түркі тілінің сөздігі: (Диуани лұғат-ит-түрік). 3 томдық шығармалар жинағы. 1 Том. – Алматы: ХАНТ, 1997. – 590 б.
6. Құрышжанов Ә. Исследование по лексике старокыпчакского письменного памятника XIIIв. Тюркско-арабского словаря. – Алматы: Наука, 1970. – 234 с.
7. Қазақ тілінің сөздігі. – Алматы: Драйк-Прес, 1999. – 776 б.
8. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Қаз Ақпарат, 2007. – 356 б.
9. Ağar M.E. Baytaratu'l-vazih. – İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1986, - 400
10. Özgür C. Baytaratü'l-Vâzih'in Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması: Türkmenleşmesi üzerine Bir Dil Araştırması. – İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1994. – 111 б.
11. Қайратұлы Б. Қазақтың атбегілік өнері: әдістемелік оқулық / Б. Қайратұлы; «Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры» акционерлік қоғамы. – Астана: Жарыс.KZ, 2014. – 398 б.
12. Мамырбек Г., Малбақов М., Сейітбекова А. В. Радлов сөздігіндегі байырғы сөздердің семантикалық ерекшеліктері // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы № 2/2024. – Б. 49-58. DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-22-30>.

13. Махмұт Қашқари. Түркі тілінің сөздігі: (Диуани лұғат-ит-түрік). 3 томдық шығармалар жинағы. 3 Том. – Алматы: ХАНТ, 1997. – 590 б.

14. Amirova G., Boranbaev S., Adilbekova Zh., Urazbaev K., Zholdasbek L. The Lexical and Semantic Analysis of Zamakshari's Dictionary "Muqaddimat Al-Adab" and its Relation to the Kazakh Language // International Journal of Society, Culture & Language (IJSCL). – 2024. № 1(12). – P. 83-90. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2023.2011077.3159>.

15. Болғанбайұлы Ә., Ғ.Қалиұлы. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 255 б.

К.А. БАТЫРБЕКОВА, М.Е. ӘЛІМБАЕВ, Н.Н. МЕДЕТБЕКОВА

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

«БАЙТАРАТУ’Л-ВАЗИХ» ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШІНДЕ КЕЗДЕСЕТІН СОМАТИКАЛЫҚ АТАУЛАРДЫҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа. Мақалада «Байтарату’л-вазих» жазба ескерткішіндегі соматикалық атаулардың лексика-семантикалық сипаты қарастырылады. «Байтарату’л-Вазих» – ортағасырлық мәмлүк-қыпшақ тілінде жазылған түркі тілдеріне ортақ мұраларының бірі. Жазба ескерткіш тілін зерттеу жалпы түркі тілдерінің даму тарихын айқындауда маңызды дереккөзі болып табылады. Бұл зерттеу орта ғасырлық түркі тілдерінің фоно-морфо-семантикалық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге жол ашады. Зерттеу барысында жасалынған талдаулар мен нәтижелер түркітану ғылымын жаңа бағытта дамытуға үлкен үлес қосады. Мақалада «Байтарату’л-Вазих» жазба ескерткішіндегі соматикалық атаулар алғаш рет зерттеу нысанына алынып отыр. Мақалада «Байтарату’л-вазих» жазба ескерткішіндегі дене мүшелеріне қатысты атаулар жүйеленіп, олардың нақты мағыналары анықталды. Сонымен қатар **көне түркі тілінен бастау алған соматикалық атаулар бүгінгі күнге дейін** сақталып келе жатқан түркі халықтарының тілдік жүйесіндегі лексикалық қабат екендігі дәлелденді. Мақаланың басты мақсаты – «Байтарату’л-Вазих» жазба ескерткішінде кездесетін соматикалық атауларды тілдік тұрғыдан талдап, көне түркі тілінің лексикалық қабатынан орын алатын дене мүше атауларының қазіргі қазақ тілімен сабақтастығын анықтау. «Байтарату’л-Вазих» ескерткішінде кездесетін соматикалық лексиканың алғаш рет жүйелі түрде қарастырылуы зерттеудің жаңалығы болып табылады.

Кез келген тілдің лексика-семантикалық жүйесін зерттеу семантикалық өріс пен мағыналық құрылымды анықтаудың бірден-бір жолы. Мақалада «Байтарату’л-вазих» жазба ескерткішінде кездесетін *аяқ, бас, тіл, құлақ, мұрын* т.б. соматикалық атаулардың лексикалық-семантикалық сипаты анықталды. Сондай-ақ, аталған тілдік бірліктердің қазіргі қазақ тілінде фразеологизмдерде, мақал-мәтелдерде, көп мағыналы сөз ретінде кең өріс алып қолданылуы және олардың сөзжасамдық мүмкіндіктері қарастырылады. Сонымен қатар, соматикалық атаулардың тура және ауыспалы мағыланарда қолданылуының маңызы анықталады. Мақала нәтижелері тіл тарихын зерделеу мен лексикалық бірліктердің мәдени-танымдық қырларын терең түсіндіруде құнды ғылыми дереккөз ретінде қызмет атқара алады.

Түйін сөздер: соматизмдер, «Байтарату’л-Вазих», жазба ескерткіш, ескі түрік тілі, мәмлүк-қыпшақ тілі, соматикалық фразеологизмдер, тілдік талдау.

К.А. БАТЫРБЕКОВА, М.Е. АЛИМБАЕВ, Н.Н. МЕДЕТБЕКОВА
Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР СОМАТИЧЕСКИХ ИМЕН В
ПИСЬМЕННОМ ПАМЯТНИКЕ «БАЙТАРАТУ'Л-ВАЗИХ»**

Аннотация. В статье рассматривается лексико-семантический характер соматических имен в письменном памятнике «Байтарату'л-вазих». Данный памятник является одним из общих наследий тюркских языков, написанных на средневековом мамлюкско-кипчакском языке. Изучение письменного монументального языка является важным источником в определении истории развития тюркских языков. Это исследование открывает путь к более глубокому пониманию фоно-морфо-семантических особенностей средневековых тюркских языков. Анализ и результаты, сделанные в ходе исследования, вносят большой вклад в развитие тюркологии в новом направлении. В статье систематизированы имена, относящиеся к частям тела в письменном памятнике «Байтарату'л-вазих», определены их конкретные значения. Также доказано, что соматические имена, происходящие от древнетюркского языка, являются лексическим слоем в языковой системе тюркских народов, которая сохранилась до наших дней. Основная цель статьи – лингвистически проанализировать соматические имена, встречающиеся в письменном памятнике «Байтарату'л-Вазих», определить преемственность названий органов тела, занимающих лексическое положение древнетюркского языка, с современным казахским языком. Новизной исследования является первое систематическое рассмотрение соматической лексики, встречающейся в памятнике «Байтарату'л-Вазих». Изучение лексико-семантической системы любого языка является единственным способом определения семантического поля и семантической структуры. В статье выявлен лексико-семантический характер соматических названий ног, головы, языка, ушей, носа и др., встречающихся в письменном памятнике «Байтарату'л-вазих». Также рассматривается широкое использование данных языковых единиц в современном казахском языке во фразеологизмах, пословицах и поговорках, как многозначных слов и их словообразовательные возможности. Кроме того, определяется значение использования соматических имен в прямом и переносном значении. Результаты статьи могут служить ценным научным источником в изучении истории языка и глубокой интерпретации культурно-познавательных аспектов лексических единиц.

Ключевые слова: соматизмы, «Байтарату'л-Вазих», письменный памятник, древнетюркский язык, мамлюк-кипчакский язык, соматические идиомы, языковой анализ.

References

1. Aidarov Ć., Qūrysjanov Ä., Tomanov M. Köne türkī jazba eskertkışteriniñ tılı. – Almaty: Mektep. – 272 b.
2. Sabyr M. Orta türkī tılı leksikasy men qazaq tılı leksikasynyñ sabaqtasyğy» (HIV jazba eskertkışteri negızinde). – Almaty: Qazaq universiteti, 2004. – 316 b.
3. Sabyr M. Köne qypşaq tılı men qazaq tılıniñ fono-morfo-semantikalyq sabaqtastyğy. – Almaty: Liber, 2021. – 464 b.
4. Drevnetürkski slovär. – Astana: Ćylym, 2016. – 760 s.
5. Mahmüt Qaşqari. Türkī tılıniñ sözdıgı: (Diuanı lūğat-it-türk). 3 tomdyq şyğarmalar jınağy. 1 Tom. – Almaty: HANT, 1997. – 590 b.
6. Qūrysjanov Ä. İssledovanie po leksike starokypchakskogo pismennogo pamätnika HIIIv. «Türksko-arabskogo slovarä». – Almaty: Nauka, 1970. – 234 s.
7. Qazaq tılıniñ sözdıgı. – Almaty: Draik-Pres, 1999. – 776 b.
8. Keñesbaev I. Qazaq tılıniñ frazeologialyq sözdıgı. – Almaty: Qaz Aqparat, 2007. – 356 b.
9. Ağar M. E. Baytaratu'l-vazih. – İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1986, - 400
10. Özgür C. Baytaratü'l-Vâzih'in Kıpçak ve Türkmençe Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması: Türkmençeleşmesi üzerine Bir Dil Araştırması. – İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1994. – 111 b.

11. Qairatūly B. Qazaqtyñ atbegilik öneri [Mätin] : ädistemelik oqulyq / B. Qairatūly; “Samūryq-Qazyna” ūlttyq āl-auqat qory” aksionerlik qoğamy... – Astana : Jarys.KZ, 2014. – 398 b.
12. Mamyrbek G., Malbaqov M., Seitbekova A. V. Radlov sözdigindegi baiyrğy sözderdiñ semantikalıq erekselikleri // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy №2/2024. – B. 49-58. DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-3-22-30>
13. Mahmüt Qaşqari. Türkı tılıññ sözdıgı: (Diواني lūğat-it-türık). 3 tomdyq şyğarmalar jınağy. 3 Tom. – Almaty: HANT, 1997. – 590 b.
14. Amirova G., Boranbaev S., Adilbekova Zh., Urazbaev K., Zholdasbek L. The Lexical and Semantic Analysis of Zamakshari’s Dictionary “Muqaddimat Al-Adab” and its Relation to the Kazakh Language // *International Journal of Society, Culture & Language (IJSCL)*. – 2024. № 1(12) – P. 83-90. DOI: <https://doi.org/10.22034/ijsc.2023.2011077.3159>
15. Bolğanbaiūly Ä., Č.Qaliūly. Qazırğı qazaq tılıññ leksikologiasy men frazeologiasy. – Almaty: Sanat, 1997. – 255 b.

Авторлар туралы мәлімет:

Батырбекова Камшат Айшығарқызы – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің докторанты, Шымкент, Қазақстан.

Батырбекова Камшат Айшигаровна – докторант Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

Batyrbekova Kamshat Aishygarovna – doctoral student of M. Aueзов South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Әлімбаев Медеу Еркінұлы – филология ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің доценті, Шымкент, Қазақстан.

Алимбаев Медеу Еркинович – кандидат филологических наук, доцент Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

Alimbaev Medeu Erkinovich – candidate of philological sciences, Associate Professor M.Aueзов South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

Медетбекова Нұргүл Ниязбекқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің доценті, Шымкент, Қазақстан.

Медетбекова Нургуль Ниязбековна – кандидат педагогических наук, доцент Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

Medetbekova Nurgul Niyazbekovna – candidate of pedegogical sciences, Associate Professor M. Aueзов South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.